

САДИ БОБОЛІ У ФЛОРЕНЦІЇ ЯК ВЗІРЕЦЬ САДІВ ІТАЛІЇ ЕПОХИ РЕНЕСАНСУ

На підставі літературних даних та власних спостережень наведено загальну характеристику садів Італії епохи Ренесансу та історію створення, розвитку і нинішнього стану Садів Боболі у Флоренції.

В енциклопедичному словнику Ф.А. Брокгауза і І.А. Єфрона за 1900 р. [12] у короткій довідці про "Софіївку" зазначено, що "...по роскоши устройства садъ этотъ соперничаетъ съ знаменитыми европейскими старинными парками — Giardino Balbi во Флоренции, San-Souci близь Берлина и дворцовым паркомъ въ Версали". Науковці Національного дендрологічного парку "Софіївка" свого часу мали можливість побувати у Версальському парку (Франція) та парку Сан-Сусі (Потсдам, Німеччина), порівняти з ними уманську "Софіївку" та переконатись у справедливості зробленої авторами цитованого довідника оцінки. Про італійський Сад Белбі у Флоренції, як найменовано його у вищезгаданому довіднику, ми тривалий час не мали жодних відомостей, оскільки, як з'ясувалося під час нашого останнього візиту до Італії (2009), що насправді парк має назву "Сади Боболі". Перебуваючи у Флоренції, автор скористався можливістю відвідати Сади Боболі, ознайомитись з сучасним станом, а також довідатися про їхню історію за літературними джерелами. Перш ніж описувати Сади Боболі, хочу коротко охарактеризувати італійські сади епохи Ренесансу, тобто Відродження [1, 2, 5–11]. Як зазначає М. Рандхава [9], Ренесанс виник в Італії в XIV–XV ст. і є втіленням ідеології передового на той час класу буржуазії. Ця епоха характеризується

розвитком усіх видів мистецтва. Слід наголосити, що епоха Відродження зародилася не у Римі, а у Флоренції, яка наприкінці XIV ст. (як і Мілан, Венеція та Палермо) нараховувала 100 000 жителів, тоді як Лондон, Кельн і Барселона — по 50 000.

Флоренція заснована римлянами у 59 р. до н.е. на правому березі р. Арно і є центром однієї з областей Італії — Тоскани, що характеризується крутим горбистим рельєфом. У XII–XV ст. Флоренція стала колицкою духовних і творчих ідей славетного автора "Божественної комедії" Аліг'єрі Данте (1265–1321 рр.) [4]. Яскраву характеристику Данте як велетню перехідної доби і його поеми дав Іван Франко: "Данте являється найвищим виразом, поетичним вінцем та увічненням того, що називаємо середніми віками. Вся культура, всі вірування, всі муки та надії тих часів знайшли вираз у його поемі. Та рівночасно як людина геніальна він усім своїм еством належить до новіших часів, хоча думками й поглядами коріниться в минувщині" [13]. Наприкінці XIII ст. у Флоренції конкурували дві партії — гвельфи, що стояли на позиціях теократії, тобто об'єднання Італії під владою папи Римського, і до яких за сімейною традицією відносив себе Данте, та гібеліни, що підтримували імператора Священної Римської імперії, якого тоді обирали з числа німецьких королів. Після того, як гвельфи перемогли гібелінів і вигнали їх з Флоренції, переможці розкололися на дві

фракції — "білих" і "чорних" гвельфів. Невдовзі гібеліни об'єдналися з фракцією "чорних" гвельфів і за озброєної допомоги Карла Валуа, брата французького короля Пилипа IV Красивого, позбавили влади флорентійський уряд "білих". Данте був звинувачений політичними супротивниками у розкраданні грошей з міської скарбниці, "внесенні розладу до партії гвельфів" та наклепі на папу. Внаслідок цього в січні 1302 р. поета засудили до вічного вигнання з міста, а в березні того ж року неправий суд доповнив вердикт: "Якщо ж Данте повернеться до Флоренції, то палити його вогнем, поки не вмере" [3].

Флоренція, як і Рим, у XVI ст. стали найважливішими центрами Відродження. Саме у Флоренції була прийнята одна з найстаріших демократичних конституцій Європи — "Установлення справедливості" (1293 р.), тут навчалися багато з відомих італійських митців, у тому числі:

Леонардо да Вінчі (1452–1519 рр.), живописець, скульптор, архітектор, учений, інженер. Його картини "Тайна вечеря" та "Мона Ліза" (так звана Джоконда) дотепер вважаються неперевершеними творами живопису;

Мікеланджело Буонарроті (1475–1564 рр.), скульптор, живописець, архітектор і поет. Його твори, такі як скульптурна група "Оплакування Христа", статуї "Давид", "Мойсей", розпис склепіння Сікстинської капели у Ватикані тощо, утверджують фізичну і духовну красу людини, її безмежні творчі можливості. З 1546 р. він керував будівництвом собору св. Петра, Капітолію у Римі, свого часу створив окремі композиції в Садах Боболі;

Рафаель Санціо (1483–1521 рр.), живописець і архітектор. Його найбільш відомим твором є зображення святої богоматері — славнозвісна "Сікстинська мадонна" (Дрезденська галерея), визнане вершиною творчості Рафаеля. Він також проектував собор св. Петра та церкву Санта-Марія дель Пополо (1512–1520 рр.) у Римі.

Загальна характеристика італійських садів епохи Ренесансу міститься у працях В.Я. Курбатова [5], який досліджував їх перед Першою світовою війною: "...партери, перерізані алеями, які перетиналися під прямим кутом, басейни з фонтанами, портики і багато оздоблені прохолодні купальні, будівлі з басейнами всередині (німфеї). Між деревами розташовувалися мармурові статуї, а зелені кущі часто були підстрижені найфантастичнішим чином. Така підстрижка була винайдена Матієм, товаришем Августа, і з тих часів отримала назву *Opus Topiarium* (топіарна стрижка)".

Система планування італійського саду формувалася [2] таким чином:

на терасованому схилі (на вершині, у середній частині чи біля підніжжя) розташовувався будинок. Він був планувальною домінантою, на яку орієнтувалася головна композиційна вісь;

сад мав чітко виражену осьову побудову. Головна поздовжня вісь проходить поперек терас. Перпендикулярно до неї спрямовані поперечні осі. Композиційні вузли — будинок, фонтан, партер та інші архітектурні споруди — розташовувалися на цих осях, на їх перетині або завершенні;

основна частина саду була зайнята насадженнями у боскетах, які створювали затінок та обрамляли внутрішні перспективи й вузли, акцентували їхні декоративні елементи;

партери розташовувалися на головній осі і, залежно від рельєфу, або безпосередньо перед будинком, або біля підніжжя схилу. Партер являв собою плоский сад. Він був немов би продовженням будинку, оформлявся квітниками або арабесками із стриженого самшиту, прикрашався фонтанами і скульптурами. Часто на партерах влаштовували альтанки, трельяжі, перголи;

плоска частина саду часто замикалася напівкруглою стіною із каменю чи рослин і зазвичай закінчувалася ступінчасто оформленим укосом. Такий прийом одержав назву "амфітеатр". Кам'яні його стіни

оздоблювалися нішами зі скульптурами і завершувалися балюстрадаю;

типовий елемент — так званий секретний сад — ізольована ділянка для усамітненого відпочинку;

кожний вузол композиційно завершений у загальному, цілісному вирішенні.

Такі принципи були покладені в основу створення у XV–XVI ст. знаменитих садів на віллах Капрарола, Ланте, д'Есте, Боболі [2, 7].

Сади Боболі (рис. 1, 2) — неперевершений взірець італійського стилю у парковій архітектурі, розташовані на великій території, що утворилася внаслідок об'єднання саду, розпланованого у XVI ст. на пагорбі, розташованому позаду палацу Елеонори Толедської, дружини правителя Флоренції герцога Козимо I де Медичі (палац був викуплений у сім'ї Луки Пітті у 1550 р. і тому прозваний у народі "Сад Пітті"), з великою ділянкою, вилученою з лісо-сільськогосподарських угідь і обмеженою зведеними у XIV ст. цитадельними стінами і воротами Порто Романа та фортечною стіною часів Козимо I. Саме від давньої назви цих угідь "Боболі", що означає "ділянка землі, що заросла лісом", парк отримав нинішню назву. Цікава історія правління згаданого герцога Козимо I Медичі (1519–1574), котрий правив Флоренцією протягом 30 років [3] і заснував династію, що залишалася при владі у Флоренції рівно 200 років (1537–1737). Стабільність цього періоду можна пояснити особистими якостями представників роду Медичі, які прийшли до влади (насамперед фундатора династії Козимо I, у якого риси сильного вольового й діяльного характеру поєднувалися з рисами щедрого мецената), а також тим, що Медичі зуміли поріднитися як з найбільш впливовими дворами Європи, так і зі своїми сусідами в Італії. Нерідко великі герцогині Флоренції мали королівське походження, а дочки і сестри герцогів Медичі ставали дружинами королів, у тому числі дві — королевами Франції.

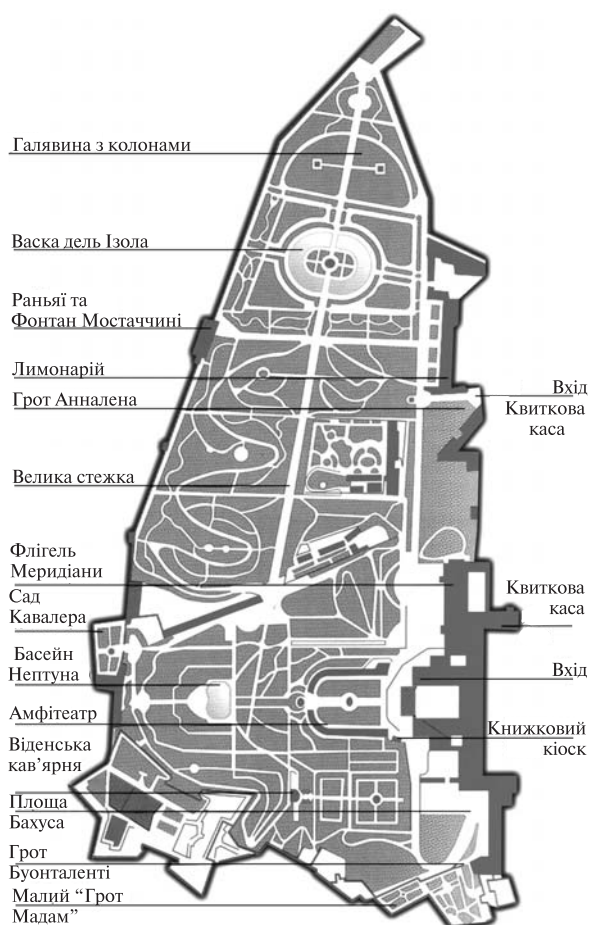

Рис. 1. Картосхема Садів Боболі

Найбільший парк Флоренції — Сади Боболі були закладені герцогом Козимо I де Медичі у 1549 р. Первинний план парку був розроблений Ніколо Періколі на прізвисько Тріболо [4, 11, 14], однак основні роботи були завершені вже після його смерті у 1550 р. іншими архітекторами, спочатку Давидом Фортині, з 1554 по 1561 рр. — Джорджо Вазарі, з 1560 до 1583 рр. — Бартоломео Амманнати, з 1574 р. до них долучився Бернардо Буонталенті, який з того часу керував роботами в парку [4, 14]. Завдяки тому, що всі згадані архітектори погодилися з первинним задумом Ніколо Тріболо, зміни головних будівничих не позначилися на загальній кон-

Рис. 2. Палац Пітті та амфітеатр Садів Боболі

цепції парку. Ніколо Тріболо взяв за основу схеми саду вісь перспективи, що пересікає вхід у палац Пітті і піднімається вздовж пагорба, розташованого за ним. Власне на цій композиційній осі і були сплановані тераси, парадні сходи, грати і басейни, в яких плавали декоративні рибки і були розташовані скульптури. Тоді ж на місці старої каменоломні був створений "амфітеатр", спочатку оформлений по периметру вічнозеленими рослинами, прикрашений римськими статуями персонажів стародавніх міфів і легенд. У ті часи парк прикрашали скульптура Джамболоньї "Фонтан Океану", яка потім була перевезена в інше місце, малий "Грот Мадам" і "Великий грот", розпочатий Вазарі і завершений Амманнаті і Буонталенті впродовж 1583 та 1593 рр.

У 1612–1630 рр. роботи були продовжені Джуліо і Альфонсо Паріджі, котрі перебували амфітеатр у Зелений театр, призначений для проведення урочистих вистав просто неба, які проводили протягом усього періоду існування парку аж до нашого часу. Наприклад, вистава Лукі Ронконі "Королева фей" була поставлена тут у 1987 р.

Форма амфітеатру, який неодноразово зазнавав змін, має вигляд латинської літери "U". За проектом Бартоломео Амманнаті (1563) вона мала відповідати крилам палацу Пітті, які обмежували внутрішній двір. Таким чином, палац і сад ставали єдиним цілим, підпорядкованим задуму архітектора. У центрі амфітеатру поставили єгипетський обеліск і гранітну ванну.

В історії створення і розвитку парку "Сади Боболі" автори путівника [4] виділяють кілька етапів, перший з яких тривав з 1550 по 1609 рік. За розробленим ще Ніколо Тріболо планом розташовані за палацом Пітті долина і пагорб були розбиті на прямокутні секції, відведені під посадку виноградників і оливкових дерев, а також гайки дикорослих дерев і кущів. Ці секції обносили високими шпалерами, утворюючи так звані раньяї, призначені для лову птахів спеціальними сітками, що називаються "ранья". До найбільш античних споруд парку належить "Грот Мадам", збудований у 1553–1555 рр. У кінці узвозу від амфітеатру до вершини пагорба в 1565–1568 рр. споруджено басейн Нептуна зі скульптурами наяд і тритонів.

Наступний етап припадає на 1609–1737 рр. За часів Козимо II територія парку розширюється за рахунок прилеглих земель і проводиться його реконструкція під керівництвом Терардо Мекіні і Джуліо Паріджі. Центральним елементом архітектурної композиції приєданого саду стала широка кипарисова алея, що веде до чудового штучного еліпсоподібного озера "Васка дель Ізола" з островом посередині, будівництво якого було розпочато в 1612 р. і закінчено в 1620 р. З південного боку алеї було створено три великі лабіринти з кущів (знесені в 1834 р.), а також алея-тунель, утворена переплетенням гілок дуба кам'яного (*Quercus ilex* L.). Два довгих проходи у вигляді тунелю дещо менших розмірів розташовані з обох боків "Великої стежки", що веде до озера "Васка дель Ізола". Південна межа парку сформована цегляною стіною XIV ст., паралельно якій розташована алея, а поряд з нею з боку парку влаштована поїлка для птахів, що називається "Фонтаном Мостаччини" і збереглася до наших днів. Уяву відвідувача вражає вигляд штучного озера "Васка дель Ізола". Острів посеред озера спочатку призначався для вирощування цитрусових і квітів. В архівах парку не збереглося достовірних даних, яким був фонтан у центрі острова до 1636 р., коли за розпорядженням Фердинанда II сюди перенесли з амфітеатру і встановили фонтан "Океан", висічений у 1577 р. на великій гранітній чаші, доставленій за розпорядженням Козимо I де Медічі з острова Ельба скульптором-архітектором Джамболонья. У 1636 р. була встановлена там, де вона стоїть і нині, статуя Достатку — ідеальне завершення перспективи, що відкривається з вікон палацу Пітті, які виходять на амфітеатр і басейн Нептуна.

У 1737 р. помер Джангастоне, останній нащадок династії Медічі, і регентство над ерцгерцогством Тоскани передається династії Габзбургів, які правили до 1765 р. У цей період Сади Боболі прийшли у запус-

тіння. Роки правління Леопольдо ді Лорена (ерцгерцог у 1765–1790 рр.) характеризуються значними капіталовкладеннями в реставрацію скульптур, архітектурних елементів, зрошувальної системи, а також у переоблицювання приміщень і відновлення паркової флори. За проектом Занобі дель Росео перебудовано Віденську кав'ярню (1775), оранжерею-лимонарій (1777–1778), а також флігель Меридіани.

Із колекції римської Вілли Медічі були доставлені зразки класичної скульптури — два полонені даки, численні бюсти і єгипетський обеліск, встановлений у центрі амфітеатру в 1790 р. У цей же час реконструюється галявина "Праго делле Колонне", створюються Нижній та Верхній ботанічні сади.

Наступний період припадає на XIX–XX ст. [4]. У 1799–1814 рр. Італію окупували наполеонівські війська, і парк знову занепав. Ідея Елізи Бачоккі щодо перетворення Боболі на сад англійського типу через відсутність коштів так ніколи і не була реалізована. У 1834 р. парковому комплексу було завдано найбільшої шкоди за всю історію його існування, коли за розпорядженням ерцгерцога Леопольда II архітектор Паскуале Поганчі спланував алею для руху карет, для чого були викорчовані лабіринти із шпалер, а багато прямих алей, прокладених крізь ран'яї, були перетворені на криволінійні або звивисті.

З 1850 р. Сади Боболі не зазнали практично жодних змін, якщо не брати до уваги деякі реставраційні роботи або нечасті експерименти з висаджування нових інтродукованих рослин [4, 14].

Щодо рослинності парку [4, 14], то вона не характеризується великим різноманіттям. Уздовж алей парку тягнуться високі шпалери, сформовані у верхній частині з дуба кам'яного (*Quercus ilex*), а в нижній — із низькорослих кущів калини лавролистої, або вічнозеленої (*Viburnum tinus* L.), лавра благородного (*Laurus nobilis* L.), філіреї широколистої (*Phillyrea latifolia* L.), жостера

вічнозеленого (*Rhamnus alaternus* L.), мирта звичайного (*Myrtus communis* L.).

Гаї між алеями також здебільшого утворені деревами дуба кам'яного. З листопадних дерев є платани (*Platanus acerifolia* (Aiton) Willd.), які ростуть поблизу басейну Нептуна і "Галявини з колонами", а також екземпляр гінкго дволопатевого (*Ginkgo biloba* L.), два тюльпанних дерева (*Liriodendron tulipifera* L.), один клен французький (*Acer monspesulanum* L.). З кедрів найбільше екземплярів к. атлантичного (*Cedrus atlantica* (Endl.) Manetti ex Carrire) й к. гімалайського (*C. deodara* (Roxb.) G. Don), а єдиний екземпляр ліванського кедра (*C. libani* A. Rich.) росте в Нижньому ботанічному саду.

Велику цінність має колекція цитрусових, що вирощується в Лимонарії у більш ніж 500 діжках. Це одна з найбільших колекцій в Європі. У саду навпроти Лимонарію ростуть старовинні сорти троянд: 'Chapeau de Napoleon', 'Madame Pierre Ogier', 'Complicata', 'Tuscany Superb', 'Variegata di Bolonga', 'Ferdinand Pichard', 'Cardinal de Richelieu' та ін. У Верхньому ботанічному саду розташована колекція водних і тропічних рослин, серед яких евриала страхотлива (*Euryale ferox* Salisb.), лепешняк великий (*Glyceria aquatica* (L.) Wahlb.), вікторія регія (*Victoria regia* Lindl.), гібіск гостролистий (*Hibiscus militaris* Cav.), діон колючий (*Dioon spinulosum* Dyer ex Eichler), пандан корисний (*Pandanus utilis* Bory).

Відповідно до плану саду відвідувачам пропонуються два плани екскурсій, кожна з яких триває 2–3 год. Перший план екскурсії: від внутрішнього двору роботи Амманнаті до "Великого гроту" роботи Буонталенті. Другий план екскурсії: від рівня амфітеатру до "Галявини з колонами", розташованої за озером "Васка дель Ізола".

Мій одноденний і тому поверховий огляд цього унікального садово-паркового витвору дає підстави стверджувати, що належний догляд за парком відсутній. Про це свідчить численна кількість понівечених скульптур, хоча проводиться реставрація

окремих екземплярів. Потребують капітального ремонту сходи на всій території Саду. Водна система парку також потребує капітальної реставрації, адже багато фонтанів та басейнів не діють. Недостатній догляд проводиться і за рослинним різноманіттям. Через несвоєчасне формування крони дерев закрито окремі перспективи. Нинішнім господарям Боболі слід докласти чимало зусиль, щоб зберегти для майбутніх поколінь цей унікальний взірць мистецтва Ренесансу.

1. Білоус В.І. Садово-паркове мистецтво: Коротка історія розвитку та методи створення художніх садів. — К.: Наук. світ, 2001. — 299 с.

2. Боговая І.О., Фурсова Л.М. Ландшафтне искусство. — М.: Агропромиздат, 1988. — 223 с.

3. Города-музеи Италии: Рим-Флоренция-Венеция-Неаполь-Помпеи. — Roma: Lozzi, 1998. — 128 р.

4. Дворец Питти. Все музеи. Все произведения / Под общ. ред. Марко Кьярини. — Livorno: Sillabe, 2008 — 192 р.

5. Журнов А.Д. Искусство паркостроения. — Львов: Вища шк., 1977. — 208 с.

6. Курбатов В.Я. Всеобщая история ландшафтного искусства. Сады и парки мира. — М.: Эксмо, 2007. — 736 с.

7. Кучерявий В.П. Озеленення населених місць. — Львів: Світ, 2005. — 456 с.

8. Лихачев Д.С. Поэзия садов: К семантике садово-парковых стилей. Сад как текст. — 2-е изд., испр. и доп. — СПб.: Наука, 1991. — 370 с.

9. Рандхава М. Сады через века / Сокр. пер. с англ. Л.Д. Ардашниковой. — М.: Знание, 1981. — 318 с.

10. Регель А. Изящное садоводство и художественные сады. — СПб.: Изд-во Г.Б. Винклера, 1896. — 448 с.

11. Самые красивые сады мира / Под ред. К. Холмса; пер. с нем. Л.М. Матюхина, Н.В. Матюхиной. — М.: БММ, 2002. — 176 с.

12. Софиевка (парк) // Энциклопедический словарь. — СПб.: Изд. Ф.А. Брокгаузъ, И.А. Ефронъ, 1900. — Т. 60 (XXXA). — С. 956.

13. Франко І. Данте Алігієрі: Характеристика середніх віків. Життя поета і вибір із його поезії. — Львів: Т-во прихильників укр. літ-ри, науки і штуки у Львові, 1913. — 246 с.

14. Medri L., Galletti G. Boboli gardens: The official guide. — Livorno: Sillabe, 2008 — 48 р.

Рекомендував до друку П.А. Мороз

ISSN 1605-6574. Інтродукція рослин, 2010, № 2

И.С. Косенко

Национальный дендрологический
парк "Софиевка" НАН Украины,
Украина, г. Умань

САДЫ БОБОЛИ ВО ФЛОРЕНЦИИ
КАК ОБРАЗЕЦ ИСТОРИЧЕСКИХ САДОВ
ИТАЛИИ ЭПОХИ РЕНЕССАНСА

На основании литературных данных и собственных наблюдений приведена общая характеристика садов Италии эпохи Ренессанса и история создания, развития и нынешнего состояния Садов Боболи во Флоренции.

I.S. Kosenko

National Dendrological Park *Sofiyivka*
National Academy of Sciences of Ukraine,
Ukraine, Uman

BOBOLI GARDENS IN FLORENCE
AS SPECIMEN OF ITALIAN GARDENS
OF RENAISSANCE

On the basis of literary data and own investigations the concept description of Italy gardens during the Renaissance epoch and the history of creation, development and conservation of Boboli gardens in Florence is stated briefly.